

SOSYAL KELAM BAĞLAMINDA BİREYSEL VE TOPLUMSAL BARIŞIN İNŞASINDA KUR'AN'IN TEMEL KRİTERLERİ

Ahmet ERKOL *

Öz

Toplumsal bir varlık olan insan, birlikte yaşamının koşullarını oluşturmak için tarih boyunca pek çok teori geliştirmiş ve dünyanın değişik coğrafyalarında farklı sosyal ve siyasal uygulamalarda bulunmuştur. Devlet denilen kavram, bu birlikte yaşamı düzenlemenin zorunlu bir uygulaması olarak var olmuştur. Bireylerin ve toplumların barış içerisinde birlikte yaşayabilmeleri ve tabiatta mevcut kaynakları adil ve eşit bir biçimde bölüşebilmeleri için insanların uzun dönemler yaşamlarıyla oluşturdukları tecrübeler, birlikte yaşamın temel kriterlerini oluşturmada önemli bir etken olmuştur. Bununla birlikte tarih boyunca inananlar tarafından esas alınan dini metinler ve mesajı getiren peygamberlerin uygulamaları da bir başka temel etkidir. Bu makalede politik felsefeye girmeden yalnızca Kur'an'ın toplumsal barışı sağlamada sunduğu öneriler ve bu konuda belirlenen temel prensipler işlenecektir. Konunun anlaşılır olmasını sağlamak için merkez işlevini gören insana dair Kur'an'ın değinilerine yer verilecektir. Zira insan tabiatı anlaşılmadan "barış" kavramının anlaşılması olası değildir.

Anahtar Kavramlar: Sosyal Kelam, Barış, Kur'an, Toplumsal Barış, Özgürlük.

THE MAIN QORANIC CRITERIA IN THE CONSTRUCTION OF INDIVIDUAL AND PEACE IN THE CONTEXT OF SOCIAL KALAM

Abstract

As social creatures, human beings have developed many theories and have performed various social and political practices in different parts of the world throughout history with a view to build the conditions of coexistence. The term coined state has been a necessary implementation of the arrangement of coexistence. The experiences humans formed through long periods so that individuals and people can live together in peace and people can share resources available in the nature fairly and equally have been of great importance in determining fundamental criteria of coexistence. Furthermore, religious texts taken as basis by believers, and the practices of prophets are some other factors, as well. In this article, the advices the Quran suggests in providing social peace and the main principles designated for this point are to be studied without getting involved in political philosophy. In order to make the subject clearer, the aspect of Quran on human being - the central agent- is to be discussed as the peace cannot be perceived unless human nature is understood.

Keywords: Social Kalam, peace, the Coran, Social Peace, Liberty.

Makale gönderim tarihi: 01.03.2016, kabul tarihi: 30.03.2016.

* Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, ahmeterkol@hotmail.com

Giriş

İnsanın yeryüzü serüveninin nasıl başladığı, tarihsel olarak bilinmese de binyılları aşarak fiziksel ve ruhsal anlamda belli bir tekamül seyri izleyerek devam ettiği kabul edilmektedir. Evren bütünlüğünde dünyanın işgal ettiği yer dikkate alındığında sözü bile edilemeyecek bir durumdadır, ancak gezegende yaşayan insanlar nedeniyle farklı bir anlam ve önemi haizdir. İnsanın diğer varlık kategorileri içerisinde böylesi bir ayrıcalığa sahip olması akıl ve irade sahibi olmasından kaynaklanmıştır. Bireysel ve toplumsal alanda insani bir yaşam sürdürsün diye kendisine verilen akıl ve iradenin yanı sıra tarihin değişik yer ve zamanlarında peygamber diye nitelediğimiz yol göstericiler de gönderilmişlerdir. Bir süreklilik içerisinde gönderilen bu peygamberlerin sonuncusu da Hz. Muhammed olmuştur.¹ Kur'an'ın ifadesiyle Muhammed(a.s.) yeni bir din getirmemiştir, aksine o kendisinden önce gönderilen pek çok peygamberin mesajının sürdürücüsü olmuştur. "Böylece sen batıl olan her şeyden uzaklaşarak yüzünü kararlı bir şekilde hak olan dine çevir ve Allah'ın insan bünyesine naksettiği fitrata uygun davran. (ki) Allah'ın yarattığında bir bozulma ve çürümeye meydan verilmesin. Bu sahih (bir) dinin gayesidir; ama çoğu insanlar onu bilmezler."²

İslam, hem ilk dindir hem de hayatın bütün düzeylerinde kabul edilmiş, insanın aşkın boyutunun son mesajıdır.³ Kendi ilkesi içerisinde İslam, dinlerin en birleştiricisidir. "O, itikadi konularda, Nuh'a emrettiğini –ve sana- vahiy aracılığıyla öğrettiğimizi ve aynı zamanda İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya emrettiğimizi sizin için uygun gördü. (sahih) itikada sağlam bir şekilde sarılın ve o konuda bütünlüğünüzü bozmayın."⁴ Tarih boyunca hep aynı mesaj; tek olan Allah'a boyun eğme mesajı indirilmiştir. Her türlü şirkin reddedildiği bu inanın esası, insanın yüceltilmesidir. Kur'ani düşüncede insan ve kendisini kuşatan evren esas itibarıyla iradi veya gayri iradi olarak yaratıcısına teslim olmuştur. Evren, kendisi için konulan yasalara tabidir.

Bu yasa bütün bir yaratılmışların yasasıdır. Bir taş düşüşünde, bir ağaç büyümesinde, bir hayvan içgüdülerinde bu yasalar egemendir. "Rabbin her şeye biçimini ve yasasını veren ve belirleyip hedefini gösterendir."⁵

Bildiğimiz kadarıyla evren, içindekileriyle birlikte kendisi için belirlenen bu ilahi yasaya zorunlu olarak muti iken; yalnızca insan, karşı gelme gücünün ayrıcalığına sahip kılınmıştır. "Biz bu (inanç, özgürlük ve sorumluluk) emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar ve ondan korkuya kapıldılar. Onu insan yükledi, fakat o çok zalim ve çok cahildir."⁶ İnsan doğasına dönük bu Kur'ani vurgunun iyi anlaşılması gerekmektedir. Zira bu vurgu insanın iradi bir varlık olduğunu ifade etmesinin yanı sıra yeryüzü serüveninde zorlu bir işe kalkıştığının da işaretini vermektedir. Nitekim tarih boyunca gerek bireysel ve gerekse toplumsal anlamda vermiş olduğu mücadele bu durumun kanıtıdır. Kur'an'ın insan doğasına ilişkin verdiği en tipik örnek Adem'in çocukları

¹ Bkz. 33, Ahzab, 40.

² 30, Rum, 30. (Meal Muhammed Esed'in Kur'an Mesajından alınmıştır.)

³ Bkz. 5, maide, 3

⁴ 42, Şura, 13.

⁵ 59, Haşr, 24.

⁶ 33, Ahzab, 72.

arasındaki mücadelenin seyridir. Bu anlatımda iki sembol karakter bulunmaktadır. Adeta karanlık ile aydınlık, nur ve zulmet, adalet ve zulüm, özgürlük ile kölelik, nefse esaret ile yalnızca Allah'a kul olma bilinci ve buna benzer tabiattaki bütün tezatları barındıran bir sembol olarak karşımızda durmaktadır. Kabil'in kardeşini öldürme teşebbüsüne karşın, Habil'in teslimiyeti ve barışçıl yaklaşımı⁷, insanın doğasında mevcut hırs, tamahkarlık, öfke, nefret, haddini aşma, kibirlenme, sahip olduklarını başkasıyla paylaşmama arzusu, tek başına her şeye egemen olma isteği ve buna benzer onlarca olumsuz şeytani duygunun tarafını sınırlayacak adalet, barış, paylaşım, tevazu, haddini bilme, kardeşlik duygusu, irade gösterme gibi erdemlerin öne çıkarılmasıyla barış içerisinde bir toplumun inşasının mümkün olabileceğinin işaretleri verilmektedir.

Şayet "müslüman" olur ve ilahi önderliği kabul eder ve peygamberlerin atası olarak kabul edilen İbrahimi örnekliği esas alır, Allah'ın çağrısına kayıtsız şartsız cevap verirse, gönüllü, özgür, sorumlu bir eylem aracılığıyla İbrahim'in durumuna gelir. Bunun içindir ki Allah onun önünde melekleri secde ettirir.⁸ "Ona ruhumdan üflediğim zaman, hemen ona karşı saygıyla eğilin."⁹

Kuran'da "Allah, Adem'e bütün isimleri öğretmiştir."¹⁰ Şeklindeki beyan, İslam teolojisinin, antropolojisinin ve kozmolojisinin bir özeti mahiyetindedir. Burada; Allah, alem ve insan üç temel hususa işaret edilmiştir. Allah, insan ve alem arasında İslami düşüncede birbirini tamamlayan ve aynı zamanda ontolojik olarak mutlak anlamda ayrışan bir yaklaşım mevcuttur. Allah'ın, Adem'e eşyanın isimlerini öğretmesi, onun yaşam serüveninde yalnız, bilgisiz, çaresiz ve terk edilmemiş olduğunun bir başka ifadesidir.¹¹ Bu açıdan değerlendirildiğinde İslam kozmolojisinde, diğer inanç biçimlerinin iddia ettiğinin aksine Adem ilk günahkar değildir. Başka bir deyişle insan "asli günah"la dünyaya gelmiş değildir. Bu nedenle Adem, Kur'an'ın anlatımıyla kendisine yasaklanana yönelmişse de o, sonrasında yaptığından pişman olmuş ve nihayetinde ilk peygamber olmuştur. Bu nedenle O, ilahi hidayetini asli alıcısı ve kurtuluş yolunda tüm insanlığın yolunu aydınlatan bir rehberdir. Bu durumun gerçekleşebilmesinin temel koşulu da; alemle uygun bir tarzda ilgilenmek ve kendi tabiatlarının tamlığına ulaşmaları için Adem ve çocuklarının Allah'ın verdiği yeti sayesinde isimleri anlamaları ve ona göre davranmaları da gerekmektedir.¹²

İnsan böylece yeryüzünde "halife" olarak yetkilendirilmiştir.¹³ İnsanın sahip olduğu bu yetki her şeyden önce onun akıllı ve irade sahibi bir varlık olmakla alakalıdır. Akıllı ile doğru olanı yapabilecek, iradesi ile de kendisine has seçme yetkisine sahip olacak ve böylelikle de sorumluluğunu da üstlenmiş olacaktır. Allah'ın insanla ilişkileri Allah'ın doğayla ilişkilerinden farklıdır. Doğanın içerisine yerleştirilmiş temel yasalar çerçevesinde bir işleyiş söz konusu iken, insan sahip olduğu iradeyle kendisine has özel bir işleyiş

⁷ 5, Maide, 28.

⁸ Roger Garaudy, 20. *Yüzyıl Biyografisi*, s. 285-286.

⁹ 10, Yunus, 29; 32, Secde,9; 33,Ahzab, 72. Konuyla ilgili Bkz. Fahrudin Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981, XXV, 175.

¹⁰ 2, Bakara, 30.

¹¹ Bkz. Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim*, Daru Menar, 1947, I, 263-265.

¹² William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, Çev. Turan Koç, İnsan yay. İst. 2007, s. 55.

¹³ Bkz. Zemahşeri, *Keşşaf*, Thk. Adilahmed Abdilmevcud-Ali Muhammed Muavvid, Mektebetü'l-Abide, Riyad, 1998, I, 250-252.

sahiptir. Burada irade ve sorumluluk birlikteliği söz konusudur. İnsan özgürlük olgusundan dolayı, Allah'ın sürekli eylemi, ona sunulmuş "işaret"lerle (doğa olayları, tarih olayları veya ilahi vahiylerle) kendini gösterir. İnsan bu işareti yorumlamak ve anlamak için çaba "içtihad" gösterirse, Allah'ın iradesine boyun eğmenin imkanına sahip olduğu gibi, reddetme imkanına da sahip olur ve bunlar insana, eyleminin ilahi yasası olan "doğru yol"u gösterir.¹⁴

İnsanın sorumluluğu, Kur'an'da müteaddit defa vurgulanmıştır. Kur'ani vahiy, "önceden takdiri" ve kaderciliği dışlar. Kur'an'da, Allah'ın her varlığa gelişimin yasasını verdiği söylenmiştir. Bütün doğa için, bu zorunlu bir yasadır. İnsan bu yasadan ayrı değildir. Ama bu yasa onun için bir kader değil, bir eğilimdir.¹⁵ Bunun içindir ki Allah doğru yolu hatırlatmak için elçiler göndermiştir. Gönderilen bütün peygamberlerin ortak bir çağrısı vardır. Kulun kula kul olmasını red etmek ve sadece yaratıcı olana kulluğa çağrıdır. Zira Allah'a olan kulluk aynı zamanda insanın özgürleşmesinin de olmazsa olmazıdır. Bu açıdan bakıldığında esas itibariyle tarih boyunca bütün peygamberlerin çağrısı insanları özgürleştirme çağrısıdır. Bu özgürlük sayesinde ki kişi kendisiyle, toplumla ve doğayla barış içerisinde yaşamayı öğrenir.

Bu durumun somut örnekleri de peygamberlerdir. Adem'in insan doğasının ilk örneği olarak kendisine verilen cennet nimetlerinden yararlanırken yaklaşılmaması gereken ağaca/iradeye yaklaşması ve iradesini kuşanmasının ardından beşer konumundan insan konumuna yükselmesi ile birlikte Kur'ani anlatımla kategori olarak melekle şeytan arasında bir yerde kendisini konumlaması; tövbe etmek suretiyle ilahi olanın katında haddini bildiğini itiraf etmesi ve bu sayede bağışlanmış olduğunun hatırlatılması ile birlikte yeryüzü serüvenine başlarken, Allah'ın öğrettiği isimler sayesinde varlığa isim verebilme kabiliyetine sahip olması¹⁶ ve bu sayede ortak yaşamı oluşturmada, barışçıl bir düzen kurmada yeteneklerle donatılmış olması, onu diğer bütün varlıklardan ayrı bir yere oturtmuştur. İnsanın biyolojik, psişik, sosyal, ruhsal yönleri bir bütün olarak bilinmeden tarih boyunca peygamberler aracılığıyla gönderilen mesajın neyi içerdiğini, neyi hedeflediğini ve bunların nasıl hayata geçirilebileceğini anlamak olası değildir. Kur'an'da değişik zaman, coğrafya ve farklı topluluklara gönderilen peygamberlerin örneklerinin anlatılmasının nedeni de bu olsa gerek. Bu çerçevede kısaca Hz. Muhammed (a.s)'ın yaşadığı dönemde ortaya koyduğu pratiğe dair yapılacak bazı değiniler konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Kavramların tahliline girmeden, bireysel ve toplumsal barışı temin eden esasların ne olduğu anlaşılmasına çalışılacaktır.

1. Kur'an'da Barışın Tesisini Sağlayan Esaslar

Kur'an'da diğer peygamberlerin kendi toplumlarında barışçıl bir yaşamı oluşturmanın mücadelesi anlatılırken, her bir dönemin ve o toplumun kendi şartları çerçevesinde çok sınırlı bazı bilgiler verilmekte, zaman zaman da sadece değinilerle yetinilmektedir. Oysa Hz. Peygamber'in yaşamı, bütün diğer peygamberler içerisinde en ayrıntılı bilinen ve farklı kaynaklarla kesintisiz bir biçimde bize kadar ulaştırılabilen yegane örnektir. Peygamberin

¹⁴ Bkz. 1, Fatiha, 6.

¹⁵ Roger Garaudy, *20. Yüzyıl Biyografisi*, s. 287.

¹⁶ Bkz. 2, Bakara, 31.

genç yaşında Mekke aristokratlarının zulüm düzenine karşı “Hılfu’l-Fudul” olarak tarihte kayıtlanan, gençlerin hak ve barış mücadelesine katılması, kırk yaşına doğru geldiğinde içinde yaşadığı toplumun sorunlarına çözüm bulması amacıyla Hira mağarasına çekilmesi ve hayatının sonuna kadar bütün dünyaya barış müjdecisi olarak verdiği mücadele; dünyada bu yönlü çabanın en temel örneğini teşkil etmektedir. Hz. peygamber, bu mücadeleyi temel bazı ilkeler üzerinden inşa etmiştir. Bu yanı sıra O’nun yaşamı ve ortaya koyduğu örneklik kendi inanları tarafından da esas alınması ve bu minvalde bir toplumsal yapı oluşturmaları aynı zamanda Kur’an’ın bir emridir. “Hiç şüphesiz sizin için Allah’ın resulünde en güzel örneklik vardır.”¹⁷

Ayrıca gönderilen her bir peygamberin kendi kavminin diliyle konuşuyor olduğuna Kur’an’ın işaret etmiş olması da oldukça anlamlıdır. Şöyle ki; peygamberin kendi kavminin diliyle konuşması, aynı zamanda onların geçmişten getirdikleri kültür, yaşam biçimi ve toplumsal değerlerin de dikkate alınması anlamındadır. Yani peygamber Kur’an ifadesiyle “bir türedi” olmadığı gibi, getirdiği temel inanç esasları ve toplumsal yaşam kuralları da tamamen yabancıları oldukları hususlar da değildir. Onların kendi içlerinden birisinin onlara hitap ediyor olması sosyolojik olarak ayrı bir öneme sahiptir. Bir makale çerçevesinde konu ele alındığı için bütün bu değerlerin detaylarına girme imkanımız mevcut değildir. Bu nedenle konunun ayrıntılarına girmeden, Hz. Peygamber örneğinde Kur’an’da belirtilen bireysel ve toplumsal barışın inşasının hangi temel kriterler üzerinde bina edildiği değerlendirilecektir. Değerlendirmede esas alınacak kıstas Kur’an’ın serahatan ifade ettiği hususlarla sınırlı tutulacaktır. Bilindiği gibi, Hz. Peygamber de, elçi olarak gönderildiği toplumda Kur’an’ın belirlediği esaslar çerçevesinde bir toplumun inşası için mücadele vermiştir; Ancak, toplumların değişim ve dönüşümlerinin ne kadar yavaş ve güçlüklerle dolu olduğu dikkate alınır, peygamberin yaşadığı dönem içerisinde bütün detaylarıyla bunları hayata geçirmiş olmasının imkansızlığı da anlaşılmış olur. Bununla birlikte Kur’an’ın diğer konularda olduğu gibi, sağlıklı bir toplumun inşası için belirlediği bireysel ve toplumsal barışa dair temel kavramaların yerleşmesi için de örneklik teşkil etmektedir. Bu çerçevede şu kavramlar özellikle öne çıkarılmıştır.

1.1.Adalet

Yeryüzünde barış içerisinde bir toplumun varlığını devam ettirebilmenin en temel koşulu “adalet” ilkesince hareket edilmesidir.¹⁸ Bu çerçevede Kur’an “kıst”¹⁹ ve “adalet”²⁰ kavramlarını sıklıkla kullanmaktadır. Maide suresinde: “Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan ve adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adil olun. Bu, takvaya daha yakındır. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”²¹ Toplumların barış

¹⁷ 33, Ahzab, 21.

¹⁸ Adalet Kavramının semantik yapısı ile Mu’tezile düşüncesinde “adalet” ilkesine yüklenen anlam için bkz. Kadı Abdülcebbar, *Şerhu Usuli’l-Hamse*, Thk. Abdülkerim Osman, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1996, s. 302-320.

¹⁹ Bkz. 5, Maide, 42;

²⁰ Bkz. 49, Hucurat, 9.

²¹ 5, Maide, 8.

içerisinde yaşamlarını sürdürebilmenin mutlak ilkesi "adalet"le davranmaktır. “Siz Ey imana ermiş olanlar! Sizin, ebeveyninizin ve akrabalarınızın aleyhine de olsa, Allah rızası için hakikate şahitlik yaparak adaleti gözetmeye azmedin. O kişi zengin de olsa fakir de olsa, Allah’ın hakkı onların her birinin (hakkının) önüne geçer. Öyleyse kendi boş arzu ve heveslerinize uymayın ki adaletten uzaklaşmayasınız. Çünkü eğer hakikati çarpıtırırsanız, bilin ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”²²

Adaletin ikamesinde politik, sosyal, ekonomik ve sair toplumda geçerli kılınan her türlü farklılıkların bir tarafa bırakılması ve mutlak anlamda eşit bir yaklaşımın sergilenmesi istenmiştir. Tarih boyunca toplumların ulaşmaya çalıştığı ve bunun için dünyanın doğusunda batısında pek çok yasal düzenleme ve kurumların teşkil edilmesi, Kur’an’ın belirlediği bu temel hedefe ulaşılması içindir. Prensipde belirlenen bu kurula ulaşmada Müslüman toplumları tarih boyunca geride kalmışlardır. Daha Hz. Peygamber’in sağlığında işlenen kimi suçlara karşı, toplum içerisinde statü sahibi oldukları için affedilmesi taleplerine Hz. Peygamber’in: “kızım Fatıma da olsa gereken ceza uygulanacaktır”²³ yaklaşımı malesef salt bir anlatı ve Müslüman muhayyilesinde bir özlem olarak rivayet edilmeye devam edilmektedir. “Siz kitabın bir kısmına inanır, bir kısmını inkar edersiniz.”²⁴ Ayeti esas itibarıyla mesajın ifade ettiği ve temel kriterler olarak belirlediği bu temel prensiplerin görmezden gelinmesi, ya da uygulama konusunda gereken hassasiyetin gösterilememesine işaret edilmektedir. Dolayısıyla kitabın bir kısmını inkar; belirlenen temel kriterlerin uygulanmasında gösterilen özensizlikle eş anlamlıdır.

Adaletin zedelendiği toplumların uğradıkları akıbet, yaşadıkları yıkım ve başlarına gelen felaketlere, gerek Kur’ani referanslar gerekse insanlık tarihi şahitlik etmektedir.²⁵ O nedenle İslam, adalet üzere inşa edilmiş bir yaşam biçimini mutlak surette emretmektedir. Müslüman toplumunda “adalet” kavramının zihinlerde yerleşmesi düşüncesiyle her Cuma hutbesi sonrasında: “Gerçek şu ki, Allah adaleti ve iyilik yapmayı, yakınlarla karşı cömert olmayı emredip utanç verici ve arsızca olanı, akıl ve sağduyuya aykırı olanı ve azgınlığı yasaklar.”²⁶ Ayeti tekrarlanmaktadır. Müslüman toplumunun “adalet toplumu” olarak inşasının sağlanması düşüncesiyle bu temel prensip sürekli bir şekilde hatırlatılmaktadır. Ne var ki adaleti emreden bu temel kriter kalplere yerleşmemekte ve zihinlerde hiç bir şekilde yer etmemektedir. Müslüman toplumları bu temel prensiplere uymadıkları, yani adalet üzere yaşamlarını ikame etmedikleri içindir ki, günümüz dünyasında en sorumlu toplum olarak zelil bir şekilde varlıklarını devam ettirmektedirler.

Adaletin ikamesi konusunda Kur’an, insanın sahip olduğu olumsuz hasletler, taşıdığı zaafılara dikkat çeker ve bu konuda şöyle bir uyarıda bulunur: “Siz ey imana ermiş olanlar! İnsaf ile hakikate şahitlik yaparak Allah’a bağlılığınızda sıkı durun; ve herhangi bir topluma karşı nefretiniz, sizi adaletten sapma günahına itmesin. Adil olun. Bu Allah’a karşı

²² 4, Nisa, 135.

²³ Bkz. Ebu Davud,, 38:4.

²⁴ 2, Bakara, 85.

²⁵ Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, Daru Beyda, 2005, I, 80-85.

²⁶ 16, Nahl, 90.

sorumluluk bilinci duymaya en yakın olan davranıştır.”²⁷ Gerek birey ve gerekse toplumların kendi hırslarına ve sahip oldukları zaafılara yenik düşmeden, adaleti her türlü değer üstünde tutmadıkları sürece Farabi'nin ifadesiyle “medinetu'l-fazıla” ya ulaşmaları mümkün değildir. Adaletin ikamesi için öncelikle her bir bireyin zihin dünyasında bu kavramı mutlak bir değer olarak benimsemesi, daha sonra da toplumda bir bütün olarak adalet kavramının esas alındığı kurumsal yapıların teşkil edilmesi ve oluşturulan kurumların da mutlak bir tarafsızlık anlayışıyla ve herkese eşit bir çerçeveye müeyyidelerin uygulanması gerekmektedir. Bu nedenle tarih boyunca bireyler veya toplumlar arasındaki eşitsizlikler, o toplumların fesadını ve daha sonra bir bütün olarak yok oluşlarını doğurmuştur. Adaletin esas alınmadığı toplumların mutlak surette yıkıma uğrayacakları ilahi bir yasa olarak belirlendiği gibi, tarihsel tecrübeler de fazlasıyla bu duruma şahitlik etmektedir. Toplumların tabi oldukları dini inanıştan ziyade o toplumda tesis edilen adalet, onların terakki etmelerini, ya da toplumsal çöküşünü belirlemiştir.

1.2.Eşitlik

Kur'an, "alemlerin rabbi", "nassın rabbi" "Ey insanlar!" hitabını temel alan bir söyleme sahiptir. Bu son hitap ve son mesaj evrensel, kuşatıcıdır, birleştiricidir, beşer olma noktasında her türlü farklılığı, insanlığın doğal bir gelişim seyri olarak algılamakta ve bunların doğal bir yapı olarak korunmasını emretmektedir. O nedenle Kur'an'ın hitabında evrensel bir yaklaşım mevcuttur. "İnsanların yaratılışlarının tekliği ve zamanla kabile ve toplumsal kesimlere ayrılmış olmaları, dillerinin ve inançlarının farklılığının doğal bir seyir olduğu, üstünlüğün yegane kriterinin gereğince davranma olduğu"²⁸ vurgusu temel bir prensip olarak belirlenmiştir. Her türlü ayrımcılık şiddetle reddedilmiş, "insanların inançlarını seçmede özgür oldukları"²⁹ ifade edilmiştir. Hz. peygamber, geldiği dönemin ağır ayrımcı anlayışlarına karşı büyük bir mücadele yürütmüş ve insanlığın kökeninin tek olduğu düşüncesinden hareketle her türlü ırk ve sınıfsal ayrımcılığı reddetmiş ve Medine site devletinde fiilen bu yaklaşımı hayata geçirdiği bir toplumsal sözleşme hazırlamıştır. "Medine Sözleşmesi" olarak ifade edilen bu sözleşmede, bu günün de sorunlarına ışık tutacak çok temel hukuki ve sosyal düzenlemeleri hazırlamıştır.

Kur'an merkezli düşüncede Allah insan münasebeti bir “kul” ve “Rabb” münasebeti merkezlidir. İnsanın “kul” olmasının temel alınması, yaşamın bütün alanlarında; gerek dini inanışta ve gerekse sosyal yaşamda, Allah'tan başka “kul” kavramını çağrıştıracak her türlü kulluğun reddedilmesinin temellendirilmesi gayesine binaendir. Durumun böylece kurgulanmasının temel amacı ise insanlar arasında sonradan oluşturulmuş her türlü ayrımcılığın reddi ve insanların bütün alanlarda eşit haklara sahip özgür bireyler olarak yaratılmış olmalarıdır. İslam düşünce tarihi boyunca teorik olarak insanlığın önüne konulan bu temel referanslara uygun bir yaklaşım ve uygulamaya ise, peygamberin yaşadığı kısa mücadele dönemi hariç tutulursa hiç bir dönemde hayatiyet bulmamıştır. Dolayısıyla insanların eşitliği alanında İslam'ın belirlediği bu manifesto, sadece metinlerde yazılı birer

²⁷ 5, Maide, 8.

²⁸ Bkz.49, Hucurat, 13.

²⁹ Bkz.76, İnsan, 3.

kaynak olarak varlığını sürdürmüştür. Müslüman düşüncede insanların eşitliği alanında çokça dile getirilen; “insanların ya dinde ya da insanlıkta kardeşirler/eşittirler” yaklaşımı, kuru bir cümle kullanımının ötesine taşınmamıştır. Aksine her bir düşünce gurubu kendisini merkeze alan ve kendileri dışında hiç kimseye hayat hakkı tanımayan bir zihne ve bir sosyal uygulamaya ulaşmıştır.³⁰

İnsan ırkının ontolojik eşitliği; yeryüzünde “karmaşa çıkmaması” ilkesinin bir tezahürü olarak değerlendirilmiştir. Kur'an, bunu defaatle vurgulamış ve iyilik ve Allah'a karşı sorumlu davranmanın dışında insanlar arasında hiç bir farklılığın bulunamayacağına işaret etmiştir.³¹ Bu çerçevede Kur'an: “ Ey iman edenler! Bir topluluk diğeri ile alay etmesin. Çünkü belki onlar kendilerinden daha iyi olabilirler. Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık; birbirinizle iyilik yolunda yarışın diye sizi milletler ve kabilelere ayırdık... Üstün olanınız Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket edeninizdir.”³² Kur'an'ın bu evrensel genel prensibinin bu biçimiyle belirlenmiş olmasının temel nedenlerinden birisi de; tarih boyunca toplumlar arası kargaşa ve savaşların önemli oranda “kendilerini üstün görme”, diğer toplumları ise aşağılama anlayışından kaynaklanmış olmasındandır. Kur'an'ın Adem kıssasında zikredilen husus da esasen buna işaret etmektedir. Kendisinin ateşten yaratılmış olmasına karşın Adem'in topraktan yaratılmış olduğu, dolayısıyla ontolojik olarak kendisinin daha üstün olması gerektiği çıkarsamasında bulunan İblisin bu yaklaşımına benzer bir yaklaşımı da tarih boyunca bireyler ve toplumlar birbirlerine karşı birer üstünlük aracı olarak kullanmışlardır. Buldukları coğrafya veya mensubu oldukları kavimden hareketle bir ayrışmaya ve sonrasında da sonu gelmez çatışma ve savaşlara sürüklenmişlerdir. Bunun için insanın kendisine sürekli olarak “Adem'in soyundan geldiğini, onun da topraktan yaratıldığını ve tekrar toprağa dönüleceğini hatırlatması gerekmektedir.³³

1.3.Örneklilik (Peygamber Pratiği)

Yukarıda insanın doğasına ilişkin yaptığımız değini, varoluşundan bu güne insanlığın yaşam serüveninde takip ettiği seyir ve tekamüle doğru sürekli bir yürüyüşün olması gerektiği emrine dikkat çekilmiştir. İnsanın esas itibariyle yaratılışının bitmediğini, "O her an bir iştendir"³⁴ ayetinin işaret ettiği üzere, Allah Teala için ifade edilen bu durum, esasen insan için de söz konusu olmalıdır. Bu nedenle insan var oldukça yaratılışının kemale doğru evrilmesi için sürekli bir çaba içerisinde bulunmalıdır. Bu arayışın gerekliliği hususu sürekli bir şekilde vurgulanmıştır. Kur'an'ın, kendisinden önceki ilahi mesajın bir devamı olduğu ilkesinden hareketle, başlangıçtan son mesaja kadar, hepsinin ortak vurgusunun; kendisiyle, sosyal çevresiyle, doğayla ve yaratıcısıyla barış içerisinde yaşayabilmenin temel şartlarının ne olduğunu belirlemek olmuştur. Hiç şüphesiz, gerek önceki ilahi metinler ve gerekse son mesaj Kur'an, temel prensipleri belirlemenin dışında detaylara girmemiştir. Bu açıdan o bir form kitabı değil, belki norm kitabıdır. Buradaki normlar da mutlak, evrensel olmaktan

³⁰ Bkz. Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, Mektebetü'l-Usre, Kahire, 1997, I, 70-75.

³¹ Adil Çiftçi, *Fazlurrahman'a göre İslam'ı Yeniden Düşünmek*, s, 239.

³² 49, Hucurat, 11-13.

³³ Bkz. Adil Çiftçi, a.g.e, s, 241.

³⁴ Bkz. 55, Rahman, 29.

ziyade, zamanın ve zeminin ruhuna göre insan aklınca yorumlanması ve temel ilkelerin çıkarılması gereken normlar olduğu şeklinde bakılmalıdır. çünkü insan ve toplum dinamiktir ve her bir toplumun kendisine has bir tasavvuru mevcuttur. Bu çerçevede esas itibariyle ilahi mesaj, dayatmada bulunmamakta, belki yol göstermekte ve işaret etmektedir. Dolayısıyla mesajın yol göstericiliği, her bir dönem ve coğrafya, kültür ve anlayış dikkate alınarak anlaşılmalıdır. Mesajın temel hedefi insanın terakkisidir.

Bütün detayları ile hayatını bildiğimiz Hz. Peygamber'in verdiği mücadele "barışın te'sisi" olarak ifade edilebilir. Mekke'de on üç yıl boyunca İslam'ı tebliğ döneminde kendisine ve inananlara dönük yapılan uygulamalar, baskı, işkence, şiddet ve sürgünlere rağmen o hiç bir zaman aynı yöntemle mukabelede bulunmamıştır. Siyer kaynakları, Hz. Peygamber'in Mekke döneminde kendisi ve arkadaşlarının çektiği işkence ve sıkıntılarla dolu bir yaşamın örnekleri ile doludur. Yaşamı boyunca kendisine yapılan haksız ve hukuksuz uygulamalara karşı Hz. Peygamber hiç bir zaman misliyle karşılık vermemiş ve hukukun dışına çıkmamıştır. Savaşlarda öldürülen Müslümanlara o günün bir uygulaması olarak müşriklerin yaptığı müsl/ölye işkenceyi Hz. Peygamber şiddetle yasaklamıştır. Zira kendisi ve getirdiği mesaj, geçmişin yerine yeninin ikamesi, haksızlığın yerine hakkın egemen kılınması ve ahlaki bir toplumun inşasını hedeflemiştir. Çünkü Hz. peygamber bir barış elçisi idi. İnsanların sahip oldukları ilkel anlayışlara karşı o evrensel değerleri ikame etme çabasıydı. Kendisini öldürmeye gelenler, kendisinde yeniden hayat buluyorlardı.³⁵

On üç yıllık Mekke tebliğ döneminin sonunda inanç ve karakter olarak yeniden şekillenen Müslüman toplumu ile birlikte Medine'ye hicretin ardından yeni bir dönem başlamıştır. Mekke dönemi boyunca inşa edilmeye çalışılan teorik barış projesi, Medine dönemi ile fiilen yaşama geçme imkanına kavuşmuştur. Bunun ilk adımı; uzun yıllardır Medine'de devam edegelen Evs ve Hazreç kabileleri arasındaki husumetin sonlanmasıdır. İkincisi, Mekke'den gelen muhacirlerle, Medine 'de bulunanlar arasında kardeşliğin te'sisidir. Üçüncüsü, Medine sınırlarının belirlenmesi, nüfus sayımının yapılması, orada bulunan bütün farklı etnik ve inanç gruplarıyla birlikte bir toplumsal sözleşmenin hazırlanmasıdır. Medine sözleşmesi bu barış projesinin yazılı hale getirilmiş somut örneğidir.³⁶ Muhammed Hamidullah'a göre ilk anayasa olarak hazırlanan bu sözleşme o günün koşulları dikkate alındığında son derece dikkatli, özenli ve hukukun temel normlarının dikkate alındığı hayati bir metindir.³⁷ Her şeyden önce her bir inanç grubunun, kendi inancında özgür olduğu ve her bir toplumsal yapının kendi hukukuna göre yaşayabilmenin temel koşullarının bizzat Hz. peygamber tarafından hazırlanması şartının belirlenmiş olması; dünyanın bu gün içinde bulunduğu inançsal ve sosyal kaostan çıkışın bir örnekliliğini oluşturması açısından ayrı bir önemi haizdir. Ne var ki peygamberin inşa ile sorumlu kılındığı ve kendisinin yaşamı boyunca mücadelesini verdiği bu yaklaşım uzun soluklu olmadı. Toplumların malul oldukları hastalıklar kısa süre içerisinde tekrar öne çıktı ve kabile asabiyetleri, gücü ve iktidarı elde etme arzusu galip geldi. Sahabenin otuz yıllık

³⁵ Konuyla ilgili ayrıntılar için Bkz. Zehebi, *Tarihu'l-İslam (es-Siretu'n-Nebeviyye)*, Thk. Ömer Abdusselam Tedmuri, Daru Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1990, II, 283-286.

³⁶ Bkz. Muhammed Abid Cabiri, *Fehmu'l-Kur'an*, Çev. Muhammed Coşkun, Mana yay. İst. III, 10-16.

³⁷ Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan yay. İst. s. 166-174.

kısa dönemli bir iktidar uygulamasından hemen sonra Emevi iktidarı ile, eski Arabiyye asabiyetine tekrar geri dönüldü. Müslümanların tarihteki uygulamaları farklı dönemlerde değişiklikler gösterse de çoğu zaman içinde buldukları tarihsel dönem ve coğrafi koşullarla o dönemin sosyo- politik koşulları esas alınmıştır. Dolayısıyla Müslüman toplumlar da sair toplumların yaşadığı sorunlara benzer bir yaşam sürmeye devam etmişlerdir. Yakın tarihte Müslüman toplumları Kur'an'ın çerçevesini çizdiği temel esasların dışına çıktıkları için çok daha büyük problemlerle bu gün karşı karşıya kalmışlardır. Müslüman toplumların barışı yeniden tesis etmeleri için inandıklarını iddia ettikleri "Kitab"ın barışa dair hangi kriterleri belirlediğine yeniden bakmaları ve hayata geçirmeleri elzemdir.

2. Kur'an'a Göre İnsani Barışın Dinamikleri

2.1. Bireysel Barış

İnsanın kökenine dair yapılan değerlendirmede öncelikle insanın üzerinde yaşadığı dünya gezegeninin doğal bir parçası olduğu, topraktan yaratılmış bulunduğu ve tekrar toprağa döneceği şeklindedir. Doğanın bir parçası olması noktasında onun, topraktan, su, ateş ve hava bileşenlerinden müteşekkil olduğu, bu yanı sıra esas itibarıyla sözü edilen bir varlık olmadığına İnsan suresinde işaret edilmektedir.³⁸ Ancak ilahi nefha sayesinde varlığın bir üst aşaması olan hayvaniyetten insani olana doğru kendisini taşıyabilecek akıl, irade ve inanç sayesinde; kendi seçimlerini kendisinin yapabileceği bir başka evreye taşındığını ve bu noktada "kimin şükrettiği, kimin de küfrettiği apaçık belli olsun diye"³⁹ belli bir süreyle sınırlandırıldığı ve ölümünün ardından başka bir yaşam biçimiyle karşılaşacağı ifade edilmiştir. İnsanın varlık cinsi anlamında topraktan olduğu, daha sonra insan cinsi itibarıyla Adem'den ve Havva'dan yaratılmış bulunduğu ve böylelikle insan neslinin çoğaldığı ifadeyle, cins anlamında insanlar arasında mutlak bir birliğin ve barışın olması gerektiği tespiti yapılmıştır. Binyılları aşan bir yaşam sonucunda yeryüzü gezegeninin farklı coğrafyalarına dağılmaları nedeniyle dillerinin, renklerinin ve inançlarının farklılaştığı, dolayısıyla bunun ontolojik bir farklılık olmadığı ve bu farklılığın hiç bir şekilde bir üstünlük aracı olarak düşünülmemeyeceği ısrarla belirtilmiştir.⁴⁰

On üç yıllık Mekke tebliğ dönemi boyunca Hz. Peygamber tarafından Kur'an eğitimine tabi tutulan müslüman toplumu, yeni bir kişilik kazanmış, o günün şartlarında normal görülen kölelik sistemi yerine düşünsel anlamda yeni yapı inşa edilmiş ve yoksul /zengin,

³⁸ Bkz.76, İnsan, 1. Muhammed Esed, İnsan Suresinde zikredilen; "insanın tarih sahnesinde görünmesinden önceki dönem, sonsuz bir zaman kesitinden ibaret değil midir? İnsanı henüz dikkate değer bir varlık olmadığı bir zaman kesiti, şüphesiz, (sonraki hayatında) denemek için insanı katışık bir sperm damlasından yaratan biziz." Burada "zikre değer değilken" ifadesinden kastın son dönem batı düşüncesinde "insan merkezci" (anthropocentric) dünya görüşünün reddedilmesi biçiminde anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Bkz. Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, III, 1215; Evet insan her şeyin mutlak ölçütü değildir, belki o varoluşundan bu güne devraldığı insanlık mirası, tarihsel tecrübe ve en önemlisi ilahi mesajların referansı ile yoluna devam edebilme şansına sahip olabilir. İlahi mesajın göz ardı edildiği, insanın mutlak belirleyici olma arzusunun egemen kılınmaya çalışıldığı modern dönemde yaşanan bireysel ve toplumsal krizlere, bir de bu açıdan bakmakta yarar vardır.

³⁹ Bkz. 76, İnsan, 1.

⁴⁰ Bkz. 49, Hucurat, 13.

kadın /erkek, soylu/halk gibi kavramların cahiliye dönemi yüklenen anlamlar yerine yepyeni anlamlar kazanmıştır. Allah'ın kulları olmaları noktasında herkes bir diğeriyle eşit görülmüş, özel yetenek ve çabayla kişinin kendi bireysel gelişimleri dışında hiç bir üstünlük kriteri kabul edilmemiştir. Bu birleştirici ruh sayesinde ki Mekke müslüman toplumu, ileride Medine'de inşa edilecek yeni toplumsal yapının temelini oluşturmuştur.

Kabile asabiyeti Arap toplumunun temel belirleyici özelliği olarak kabul edilirken, İslam'ın gelişiyile birlikte bunun yerini "adalet ve eşitlik ilkesi" almaya başlamıştır. Bireysel barışın, insanın kendisi ile barışık olması düşüncesinden hareketle, Hz. peygamber her şeyden önce bağımsız kişiliklerin oluşması ve bireysel olarak her bir ferden kendi başına değer taşıdığı inancını yerleştirmiştir. "insan ahseni takvim üzere yaratılmıştır."⁴¹ Hıristiyan inanışında mevcut olan "asli günah" anlayışının aksine insanın fitraten temiz yaratıldığı, sonraki süreçte, içinde yetiştiği kültürel ve inanç coğrafyasının kendisini şekillendirdiği ifade edilmiştir. Onun için Hz. Peygamber, insan olarak her bir bireyin hürmete layık olduğu ve her durumda bu saygınlığının korunması gerektiğinin mücadelesini vermiştir. "Her kim haksız yere bir cana kıyarsa, bütün bir insanlığı öldürmüş ve her kim de bir canı bağışlarsa sanki bütün bir insanlığı bağışlamıştır."⁴² Bu çok temel bir prensiptir. Bireyin kendisini değerli hissetmesi, onun kendisiyle barışık yaşamasının ilk basamağıdır. Daha öncede ifade edildiği gibi Hucurat suresinde insana dair bu kıymet şu şekilde ifade edilmiştir: "Siz ey imana ermiş olanlar! Hiç bir insan başka insanları alaya alıp küçümsemesin; belki o alay edip küçümsedikleri kendilerinden daha hayırlı olabilirler. ve hiçbiriniz başka birisini karalamasın. Birbirinizi lakaplarla aşağılamayın. Kişi iman ettikten sonra hiç bir şekilde günah isnad etmeyin. Her kim (bu günahı işledikten sonra) tövbe etmezse o zalimlerden olur. Siz ey imana ermiş olanlar! (birbiriniz hakkında) yersiz zanda bulunmaktan kaçınınız; çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin gizli yönlerini araştırmayın ve arkanızdan birbirinizi çekiştirmeye kalkışmayın."⁴³

Bireysel anlamada barışın olabilmesinin olmazsa olmazı, her bir ferden kendisini, öncelikle kendi nezdinde, sonra da içinde yaşadığı toplumda saygın hissetmesidir. Bireyin aşağılandığı, hor görüldüğü, farklılıklarından dolayı öteki kabul edildiği bir toplumda barışın inşası mümkün değildir. Kendisiyle barışık yaşayan bireylerin, başkasıyla da barış içerisinde yaşamasının koşulları oluşmuş demektir. Bunun tersi düşünce ve mülhazaların egemen olduğu coğrafyalarda, insanların nasıl paramparça yaşadıkları, ya da mevcut olanı kabule nasıl zorlandıkları görülmektedir. Dünyanın değişik coğrafyalarında resmi olarak kabul edilmiş kast sistemi ve dünyanın bütününde yaygınlaşmış ayrımcı yaklaşımların bireyi nasıl kişiliğinden soyutladığı, insani konumdan kendisini uzaklaştırdığı, adeta bir hayvan mertebesine indirildiği görülmektedir. Kur'an'ın tanımıyla; "o ahseni takvim üzere yaratılmış" ise öyle kalmalı, ona göre muamele görmeli ve yaşamını buna göre oluşturmalıdır.

⁴¹ Bkz. 95, Tebyin 5.

⁴² 5, Maide, 32.

⁴³ 49, Hucurat, 11-12.

Kur'an'ın, bireyin kendi kendisine karar verme özgürlüğüne sahip olduğunu ifade ederken hiçbir şekilde onu kaderin zorunluluğuna da terk etmemiştir. Aksine onu iyi ve kötüyü seçebilme özgürlüğüne sahip bir zihin ve duyguyla var olduğunu ifade etmiştir. Bu çerçevede Kur'an veya hadis metinleri içerisinde yer alan kimi yaklaşımlardan hareketle, özgürlüğünü kısıtlamaya dönük çabalar, tamamen özel bir gayretin sonucudur. Önceden takdiri, insanın mecbur olduğu yaklaşımını kur'an'da bulmak için "Allah'ın bazı kalpleri mühürlediği"ni ifade eden ayetlere dayanma çabaları, nassın doğru bir şekilde anlaşılmasından kaynaklanmıştır. Zira Kur'an ısrarla; insanın günahsız yaratıldığını, doğasının iyi olduğunu ifade etmektedir: "Sen yüzünü Allah'ı birleyen olarak dine, Allah'ın o fitratına çevir ki, insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratmasında herhangi bir değişiklik yoktur."⁴⁴ Dolayısıyla, burada bireysel anlamda kişinin herhangi bir şekilde zorunlu bir sınırlanması söz konusu değildir. Aksine kişi, bilinçli olarak Allah'ın isteğine karşı bir tercihi ortaya koymuşsa, Allah'ın kararından dolayı değil, insanın sorumlu olduğu seçimleri ve eylemleri yüzünden kendisi hakkında bir hüküm gerçekleşmiştir. "Küfredenlere gelince, onları uyarsan da uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde de perdeler vardır."⁴⁵

Nassın ifade ettiğine farklı anlamlar yüklenmiştir, metin bütünlüğü içerisinde değerlendirildiğinde, kalbin, onların küfrü yüzünden mühürlendiği görülecektir. Ayrıca bu noktada onların küfrüne karar veren Allah değil, bizatihi kendi tercihleridir. İnsan kaderinin kurbanı değildir, aksine sahip olduğu donanımla, kendi tercihini yapma hürriyetine sahiptir.⁴⁶ İslam'ın erken döneminden itibaren devreye sokulan; "kişinin belli bir kaderle yaratılmış olduğu inancı"nın daha ziyade hadislerle dayandırılması tesadüf değildir. Zira bu yönde toplanan hadislerin büyük bir kısmı Emeviler dönemine(660-750); yani dindar Müslümanların Kur'ani idealden uzaklaşmış hükümdarların yönetimine kızdıkları bir dönemde bir araya getirilmiştir. Halkı itaat halinde tutmak için, Kur'an'dan bu insanların hüküm sürmelerine, Allah'ın ezelden beri karar verdiğini doğrulayan doktrini çıkarmak gerekiyordu. Böylelikle yaptıkları zulüm ve yanlışlarını Allah'a havale etmiş olacaktı.⁴⁷ İnsanın bireysel kararını boşa çıkartan ve mutlak bir bağımlılığa onu mahkum eden bu yaklaşım sebebiyle zulüm düzenleri kurulabilmiş ve sürekli olmuşlardır. İnsanı öz iradesinden yoksun bırakan ve insanlar üzerinde mutlak egemenlik kurmak isteyen sistemler tarih boyunca bu yolu hep kullanagelmüşlerdir. İradesi boşa çıkarılan birey, herhangi bir şekilde kendisini geliştirebilme kudretinden de yoksun bırakılmıştır.

Kur'an'ın bireysel sorumluluk vurgusu yeterince ve doğru bir şekilde anlaşılmadığı için, Müslüman toplumunda birey sorumluluktan kaçma adına, kendisi dışında sürekli başkalarını işaret etmektedir. "nefis daimi şekilde kötülüğü emretmektedir."⁴⁸ Kur'ani beyana rağmen, kişilerin sürekli kendilerini teberrî etme yaklaşımları, toplumda yanlışların görülememesine ve tövbe, ya da itiraf mekanizmasının devre dışı kalmasına sebep olmuştur. Oysa insanın

⁴⁴ Bkz. 30, Rum, 30.

⁴⁵ 2, Bakara, 6-7

⁴⁶ İbrahim Coşkun, İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi, Kitap Dünyası yay. Konya, 2014, s. 278-280.

⁴⁷ Bkz. Roger Garaudy, 20. Yüzyılın Biyografisi, Çev. Ahmet Zeki Ünal, Fecr yay. Ankara, 1989, s. 267-268.

⁴⁸ Bkz. 12, Yusuf, 53.

atası Adem: “Ey rabbim ben kendi nefsimе zulmettim (yanlışıa düştüm/emre karşı geldim), sen beni bağışla”⁴⁹ demişti. Bu bir itiraftı, Adem (a.s) bu itirafı ile ilah değil, beşer olduğunu ifade etmişti. Oysa şeytan: “Ben ondan (insan)daha hayırlıyım (üstünüm)”⁵⁰ demekle haddini aşmış ve bu sebeple ebedi kovulanlardan sayılmıştır. Kur’an bu noktada insanı sorumlu kılarken aynı zamanda sınırlarını da belirlemiştir. O sınır da; ‘Allah’a karşı kul olma, başka kullukları reddetmedir.’ Zira özgürlük burada başlar ve bireysel barış da bu yaklaşımla hayat bulur.

Bu çerçevede; “Şimdi o toplumlar gelip gittiler; onların kazandıkları kendilerine yazılacak, sizin kazandıklarınız ise size; ve siz, onların yaptıklarından ötürü yargılanacak değilsiniz.”⁵¹ Yaklaşımı, bireysel sorumlulukla alakalı Kur’an’ın temel prensibini belirlemektedir. Bu ifade aynı zamanda geçmiş kuşaklardan dolayı kişilerin veya toplumların birbirlerinin hayatlarını rehin alamamaları gerektiğine de işaret etmektedir. Geçmişin yüceltilmesi ve bunun üzerinden başka toplumlara egemen olma arzusu, ya da sömürü düzeni kurma çabası reddedilmiş, tarihin her bir döneminin toplumlarının kendi özel sorumluluklarıyla hareket etmeleri gerektiği belirtilmiştir. Kur’an’ın pek çok yerinde benzer ifadelerin kullanılmış olması, bireyin sorumluluk bilinci ile birlikte kendi kendisiyle barışık yaşayan bireylerin oluşturulması gereğinden kaynaklanmaktadır. Zira sorumluluk bilincine sahip olunmadan ‘bireysel barış’a ulaşmak da mümkün değildir. Aynı zamanda şunun da hatırlatılması gerekmektedir; sorumlulukla birlikte, eylemde bulunabilme, kendi iradesini kuşanma, kendisi olarak var olmayı da sağlamaktadır. Kur’an bize, her zaman ulaşılacak amaçları gösterir. Her çağda onlara ulaşmanın araçlarını bulmak insanların sorumluluğundadır.⁵²

2.2. Toplumsal Barış

Mekke’de on üç yıllık Kur’an eğitiminin ardından Medine’ye gelip orada yeni bir toplum oluşturan müslümanlar, bu yeni toplumsal birlikteliği her şeyden önce "adalet", "güven", "eşitlik" ve “karşılıklı saygı” üzerine inşa etmişlerdir. Mekke’de yurtlarından çıkarılan müslümanlar, Medine’de yeni değerler üzerinden yeni bir toplum inşa etmişlerdir. Yukarıda kısaca değindiğimiz "Medine sözleşmesi" toplumsal barış projesinin en somut örneğidir. Bütün toplumsal kesimlerin kendisine yer bulduğu ve kendisini güvende hissettiği bu yeni sözleşme sayesinde kısa bir süre içerisinde Medine artık sadece bir toplum değil, yeni bir devlete evrilmiştir. Bu nedenle Mekki ayetler öncelikli olarak inanç temelli konular ve müslümanın şahsiyetini biçimlemeye ağırlık verirken, Medeni ayetler toplumsal ve hukuki olaylara dair detayları belirlemeyi öngörmektedir. Tedrici olarak teşekkül ettirilen yeni Müslüman toplumu, sosyolojik ve tarihsel vakıya uygun bir çerçevede toplumsal ve siyasal kimi kurallar da belirmeye başlamıştır. Bu çerçevede savaş ve barış hukukuna dair ayetler ağırlıklı olarak Medine döneminde nazil olmuştur. Özellikle Müslümanlarla Mekke müşrikleri arasında cereyan eden Bedir Savaşı sonrasında İslam’ın “çatışma çözümleri”ne

⁴⁹ Bkz. 28, Kasas, 12.

⁵⁰ Bkz.38, Sad, 72.

⁵¹ Bkz. 2, Bakara, 134.

⁵² Roger Garaudy, 20. Yüzyıl Biyografisi, s, 290.

dair temel referansları belirlemeye başlanmıştır. İslam'ın evrensel yaklaşımını temel alan Kur'an metni ve Hz. Peygamber pratiği barışın tesisinde genel bazı prensipleri belirlemenin ötesinde hiç bir şekilde ayrıntıya girmemiştir. Bu genel prensipler çerçevesinde her bir zaman ve zeminde buna uygun çözümlerin üretilmesi konusunda Müslüman düşüncesi dinamik olarak bırakılmıştır.

Kur'an bütünlüğü dikkate alındığında her hal ve şartta mutlak anlamda barışı/sulhu esas aldığı görülmektedir. "Yeryüzünde fitne kalmayınca kadar mücadele etmeyi esas prensip olarak belirleyen Kur'an"⁵³, bunu gerçekleştirmede de kullanılması gereken argümanlar ve buna götüren yöntemlerin de mutlak anlamda meşru olması gerektiğini temel bir kural olarak belirler. Salt iktidarı elde etme çabasını hiçi bir şekilde tasvip etmez. Ancak Kur'an bu konuda da gerçekçidir. Yani insanların ve toplumların yaşadıkları her dönem ve coğrafyada sürekli anlaşmazlıklar, çatışmalar olagelmıştır. Bunun için de gerçekçi önerilerin sunulması esastır: "Artık onlar sizi bırakıp çekilir de sizinle savaşmazlar ve barış teklif ederlerse Allah onlara saldırmanıza izin vermez."⁵⁴, "Eğer onlar barışa yönelirse sen de barıştan yana ol ve Allah'a güven."⁵⁵, "İçlerinden haksızlık yapanlar hariç Ehl-i Kitap'la en güzel şekilde mücadele edin."⁵⁶, "Allah din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve adaletli davranmanızı yasaklamaz...Allah yalnızca din hakkında sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş kimselerle dostluk kurmanıza yardım etmiş kimselerle dostluk kurmanızı yasaklar; kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir."⁵⁷. Bu ve benzer ayetlerde, toplumlar veya devletler arası çatışmalarda/savaşlarda dikkate alınması gereken hususlar ifade edilmekle birlikte, özellikle barış çağrılarında mutlak anlamda olumlu yaklaşılması gerektiği vurgulanmıştır.

Kur'an, yeni toplumu oluştururken, bir bütün olarak, hem sosyal, hem de ekolojik anlamda barışı temel alan bir yapı oluşturmasını salık verir: "Ey iman edenler! hep birlikte barışa/silm dahil olun. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır."⁵⁸ Kur'an'da "silm" "İslam", selamet ve barış anlamındadır. Dolayısıyla İslam'a giren kişi barış iklimine de girmiş olmalıdır.⁵⁹ "Mü'min, başkalarının elinden ve dilinden emniyette olduğu kişidir." Şayet bireysel ve toplumsal olarak müslümanlar buldukları coğrafyada emniyet ve güven unsuru olamıyorlarsa, müslüman olma biçimlerini yeniden gözden geçirmeleri gerekmektedir.

Kur'an'ın toplumsal barışı inşa etme projesinin somut örneği bizzat Hz. peygamber ve onun toplumdur. Bu çerçevede Kur'an'ın taraflar arasında çatışma olması durumunda takınılması gereken tavırla alakalı olarak şöyle bir çözüm sunmaktadır: "Mü'minler içinden iki grup çatışırsa onlar arasında barışı sağlayın; ama sonra iki gruptan biri diğerine saldırırsa

⁵³ Bkz. 2, Bakara, 191.

⁵⁴ 4, Nisa, 90.

⁵⁵ 8, Enfal, 61.

⁵⁶ 29, Ankebut, 46.

⁵⁷ 60, Mumtehine, 8-9.

⁵⁸ 2, Bakara, 208.

⁵⁹ Bkz. Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1969, s. 70-75.

Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla vuruşun. (Allah'ın buyruğuna) dönerse artık adaletle aralarını düzeltin ve adil olun. Allah adil olanları sever. Muhakkak mü'minler kardeşirler, kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki, size rahmet olunsun."⁶⁰

Kur'an, toplumlar arasında sosyal barışın tesisi ve sürekliliğin sağlanması için adaletin temin edilmesi gerektiğini şart koşmaktadır.⁶¹ Tarih, toplumlar ve devletler arası iktidar mücadelelerinin nasıl yıkıcı ve yıkıcı olduğuna tanıklık etmektedir. Gücün egemenliğine teslim olmuş sistemlerden insanlık geçmişten bu güne çok çekmiştir. İnsan doğasında mevcut olan egemen olma arzusu şayet belli ölçülerle durdurulmazsa toplumda sosyal barışın ve adaletin temini imkansızlaşır. Bunun için Kur'an, çatışan/savaşan iki tarafın adalet çizgisine gelmelerinin sağlanması için bunların dışında kalan, taraf veya tarafların; devlet veya devletlerin arabuluculuğunu önermektedir. Buna göre taraflar arasında çatışmaya/savaşmaya konu olan hususun adalet ölçüsüne dışarıdan bir denetim mekanizması ile değerlendirilmesi ve tarafları anlaşmaya zorlaması gerekmektedir. Taraflardan her hangi birisi anlaşmaya yanaşmazsa, bu durumda haklı görülenin yanında yer almak suretiyle anlaşmaya yanaşmayana karşı ortak bir mücadele/savaş yürütülecektir, taki anlaşmaya varıncaya kadar. Müslümanlar bu ölçüden ayrılmazlarsa, her iki taraf da kendi hakkına kavuşacak, adalet sağlanmış olacaktır. Bu ayetin hemen devamında gelen diğer iki ayet de bu durumu desteklemektedir. Müslümanların kardeş olduklarına vurgu yapılarak, kendi aralarındaki ihtilaf ve mücadelenin, kardeşlik hukuku esas alınarak çözümlenmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Sahip oldukları egemenlik/iktidar, iktisadi ve sair kaynakların paylaşılması suretiyle kardeşlik hukukunun tesis edilebileceği, buna yanaşmamaları durumunda, diğer tarafların zor kullanmak suretiyle bunu temin etmeleri gerektiği belirtilmiştir.

Kur'an'a göre sosyal barışın te'mini, sorumluluk bilinciyle hareket edilmesine bağlıdır. İnananlar, gerek kendi toplumlarında/devletlerinde, gerekse diğer toplumlarda/devletlerde cereyan eden zulüm ve haksızlığa karşı sessiz kalamazlar.⁶² Bu açıdan bakıldığında müslüman için tarafsızlık diye bir kavram kullanılamaz. O, inancı gereği her nerede ve hangi şartlarda olursa olsun; mazlumun yanında ve zalimin karşısında olmak zorundadır. Bu tutum, tercihe tabi tutulabilecek bir davranıştan öte zorunlu bir durumdur. Dikkat edilirse, ayet kargaşa ortamında kendine üçüncü tarafı muhatap alıp bu ortamda tarafsız ve suskun kalmaması gerektiğini, aksine ıslah yolunu tutup adaletle hareket ederek her hak sahibine hakkının verilmesi, haksızlığa uğramış tarafın yanında adaletle yer alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Sistemin uygulanmasında iş, birbirlerine üstünlükleri olmayan iki toplum ya da kendilerine has güçleri olan iki bağımsız devlet arasında meydana gelmiş bir çekişme,

⁶⁰ 49, Hucurat, 9-10. Müslüman kültüründe farklı inanış ve düşüncelerden dolayı aralarındaki ihtilafın çözümü ve ötekileştirilenlere karşı takınılan tutumla ilgili Bkz. İbn Teymiyye, *el-Fetava'l-Kubra (Kitabu'l-Cihad)*, Thk. Muhammed Abdulkadir Ata-Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, III, 536-538.

⁶¹ Bkz. Tahir İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984, XXVI, 238-243.

⁶² Bkz. İbn Hazm, *el-Muhalla (Kitabu't-Tevhid)*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Matbaatu Nahda, Mısır, 1347, s, 27-28.

çatışma ya da savaşın durumuna göre önem arz etmektedir. Eğer taraflar arasındaki çatışmaya herhangi bir üçüncü taraf, adalet ölçüleri doğrultusunda müdahale edecekse çatışan taraflardan azgınlık ve haksızlık edenin üçüncü tarafa saldırması için herhangi bir neden husule gelmiş değildir. Eğer bu çatışma herhangi bir beldedeki aile bireyleri arasında yahut iki kabile arasında ya da bir ülke içindeki iki şehir sakinleri arasında meydana gelmiş ise o yörenin yöneticisi haksız olandan haklı olanın hakkını alma ve adaleti sağlama, ya da bir başka deyimle insanların canlarını ve mallarını korumakla birlikte Allah'ın hakkı olarak ifade edilebilecek insanlar arası barışın temininde de yetki sahibidir.⁶³

Toplumsal barışın temininde müslümanlarda bulunması gereken temel bazı değerlerden söz eden Hz. peygamber özellikle adalet kavramını öne çıkarmaktadır. "Adaletli davrananlar kıyamet gününde Allah katında arşın sağ tarafındaki nurdan bir minber üzerindedirler. Buna sebep de daha dünyada iken verdiği kararlarında, kendilerine yüklenen işlerde ve üzerlerine aldıkları sorumluluklarda adaletli davranmalarındır."⁶⁴

Müslüman toplumunu bir vücudun azalarına benzeten Hz. peygamber, vücudun herhangi bir organının hasta olması durumunda, bütün organların da bundan etkileyeceğini ifade etmekle, toplumsal barışın sağlanması noktasında, var olan sorunlar, herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, adalet ve eşitlik kriterleri çerçevesinde çözülmediği sürece o bünyenin hastalıklarla malül olacağı ve zamanla hastalığın bütün bir bünyeyi sarmasıyla da vücudun iflas ettiği gibi toplumun ve o toplumu oluşturan devletin, ya da devletlerinde iflas edeceğini ifade etmiştir.⁶⁵

Ahlaki bir toplumun oluşturulması ve sosyal barışın güçlendirilmesi noktasında Hz. Peygamber'in şu beyanı önemlidir. " Birbirinize hased etmeyin, birbirinize karşı kin gütmeyin, birbirinizin yaptığı satışın üzerine biriniz satış yapmasın. Allah'ın kulları olarak birbirinize kardeş olunuz. Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu aşağılamaz ve onu hakir görmez. Esas olan takvadır. Müslüman bir kardeşini hakir görmek bir kimseye kötülük olarak yeter. Müslümanın müslümana kanı, malı ve ırzı haramdır."⁶⁶

Kur'an ve hadislerde karşı tarafı aldatan ve kötü niyetler taşıyan sözleşmelerin yapılması, yapılan antlaşmaların menfaat endişeleriyle bozulması yasaklanmıştır. Öyle ki zor durumda kalan bir müslüman topluluk, müslümanlarla aralarında saldırmazlık antlaşması bulunan bir kesime karşı yardım isterse diplomatik çözüm veya göç seçeneği önerilmiş, buna karşılık antlaşmanın çiğnenip o müslümanlara yardım edilmesi uygun bulunmamıştır.⁶⁷ "Zulmün egemen olduğu diyardan göç edin"⁶⁸ ayetinden hareketle "Allah antlaşma hakkını din kardeşliği hakkından öne almıştır."⁶⁹ şeklinde bir değerlendirme yapılmış ve Hz. Peygamber döneminde Mekke'lilerle yapılan antlaşma gereğince bu durum çok sıkı bir şekilde tatbik

⁶³ İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Çev. Mustafa Altınkaya, Ekin yay. VI,425-426.

⁶⁴ Tac, V, 17.

⁶⁵ Bkz. Tac, V, 17.

⁶⁶ Tac, V, 35.

⁶⁷ Ahmet Yaman, DİA, "SULH" md. 487.

⁶⁸ Bkz. 8, Enfal, 72.

⁶⁹ Bkz. Ebubekir Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Sadık, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1992, III, 283-287.

edilmiştir. Siyer kaynaklarında bu duruma detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Mekke'lilerle yapılan sözleşme gereğince Mekke'den kaçıp gelen kimi Müslümanlar, yapılan anlaşma gereğince Medine'ye kabul edilmemişlerdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber, Müslümanlar açısından son derece sıkıntı doğurmasına karşın, anlaşmadan asla taviz vermemiştir. Bu, Sosyal barışın korunması için Hz. Peygamber'in pratiğidir.⁷⁰

Yapılan bir barış antlaşmasının taraflar arasında doğurduğu ilk etki ona vefa gösterilmesi olmalıdır. Bu çerçevede yapılan antlaşmaların üç temel sonuç doğurduğu ifade edilmiştir. 1. Zahirde antlaşmaların şartları ve maddeleri geçerli olacaktır; 2. Batında hıyanet terk edilecektir; 3. Karşılıklı ilişkilerde iyi niyete bağlı davranış esas alınacaktır. Bu bakımdan haklı bir sebebe dayanmaksızın antlaşmaların bozulması Hz. peygamberin ağır ithamları sebebiyle büyük günahlardan sayılmıştır.⁷¹ Dolayısıyla yapılan anlaşmalarda her hal ve şartta güvenin esas alınması gerekir. Güvenin tesis edilebilmesi için de, çatışmadan doğrudan etkilenmeyen üçüncü bir tarafın denetiminin sağlanmasıdır. Söz konusu hakem konumundaki kişi, sivil kuruluşlar veya devlet ve devletlerin de akdedilen anlaşmaların sonuna kadar götürülmesi noktasında müeyyidelerin de devrede olacağı bir tutuma ve güce sahip olmaları gerekmektedir. Kur'an'ın çatışma çözümleri konusunda dikkat çektiği husus; taraflardan herhangi birisinin azgınlık gösterip sözleşmeye riayet etmemesi durumunda, haksız olana karşı haklının yanında savaşılmaması biçimindedir.

2.3.İktisadi Barış

Bireysel ve sosyal barışın hayat bulabilmesi için toplum içerisinde iktisadi barışın da sağlanması esastır. Tabiatteki varlıkların, gerek siyasi egemenlik ve gerekse iktisadi/mali olanın insanlar arasında doğru paylaşıldığı oranda barış içerisinde yaşama imkanı artar. Kur'an'ın ilk muhatabı olan Kureyşlilere yapılan çağrıda, sahip oldukları ticaretle emniyet ve güvene kavuştuklarının ifade edilmiş olması oldukça manidardır. “Şu beytin rabbine ibadet etsinler ki O, onları aklıktan korumak suretiyle, korkularından kurtarmıştır.”⁷² Çok açıktır ki Kur'an'ın bu yaklaşımı, bireyin ya da toplumun barış ve esenlik içinde olmasının temel koşulu, iktisadi olarak insanların güvene kavuşmaları ile paralellik arz etmektedir. Ayrıca emniyet ve güven içinde olmadan, iktisadi anlamda insanlar kendilerini güvende hissetmeden de kendilerine çağrıda bulunmanın gerçekçi olmadığını, ya da Kur'an'ın böyle bir yönteminin bulunmadığının bilinmesi gerekmektedir.

Kur'an, Mekke'de iki hususu hedefleyerek mücadele yürütmüştür. Birincisi, Mekke toplumunda hakim toplumsal ve ekonomik eşitsizlik, yukarıda kısaca değinildiği gibi, Hz. Peygamber'in gençlik yıllarında içinde yer aldığı “Hılfu'l-Fudul” teşkilatı, temelde bu ekonomik eşitsizliğe ve Mekke aristokratlarının tekel oluşturmalarına karşı mücadele etme esası üzerine kurulmuştur. Diğeri ise şirk veya toplumun bölünmüşlüğüne belirtisi olan çok tanrıcılık. Bunlar aynı madalyonun iki yüzüdür. İnsan ırkının temel birliğini sadece bir olan Allah sağlayabilir. Zira insanlık hem O'nun mahluku, hem de O'nun kulları ve sonuçta da sadece O'na karşı sorumludurlar. Ekonomik eşitsizlik ısrarla eleştirilmiştir. Maun Suresinde,

⁷⁰ Bkz. İbn Hişam, *es-Siyretu'n-Nebeviyye*, Daru İbn Kesir, III, 323-325.

⁷¹ Bkz. Ahmet Yaman, a.y.

⁷² Bkz. 106, Kureyş, 4.

yetimin ve yoksulun gözetilmemesi, başka bir ifadeyle servetin tekel oluşturulması, “dinin yalanlanması” olarak ifade edilmiştir. Hatta gösteriş amaçlı kılınan namaz, adeta Allah’la alay olarak nitelenmiş ve “yazıklar olsun!”⁷³ ifadesiyle şiddetli bir tenkide tabi tutulmuştur.

Mekke’de oluşturulan sömürü düzeni, insanların köleleştirilmesi, egemenlik ve servet tekelciliği şiddetle kınanmıştır. Kur’an, bir yandan bencil, katı bir merhametsizlik ve aşırı bir tüketimle, diğer yandan da ezici bir yoksulluk ve çaresizlikle karakterize edilen toplumlara şu şekilde teşhir etmektedir:

*“Mal biriktirmek, kabirlerinizi ziyaret edinceye kadar sizleri oyaladı. Hayır! Yakında bileceksiniz; yine hayır, pek yakında çok iyi öğreneceksiniz.”*⁷⁴

*“Habire mal yığıp sonra sayan, gıybet eden ve devamlı insanların hatasını bulmaya çalışan her fesat kişinin vay haline! Malının kendisini ebedi yaşatacağını sanır. Hayır! Andolsun ki o şahıs Hutameye atılacaktır. Hutamenin ne olduğunu bilir misiniz? (bu duygusuz, cimri insanların) kalbine işleyen Allah’ın tutuşturduğu bir ateştir.”*⁷⁵

Kur’an asla servet düşmanlığı yapmaz, ancak, yeryüzünün ve içindeki imkanların insanların ve hatta bütün canlıların ortaklaşa bir mekanı olduğu için, mevcut kaynak ve imkanların da buna göre üleştirilmesi, paylaşılmasını da emretmektedir. Dolayısıyla yeryüzü kaynağı sadece insana ait değildir, yeryüzünde hayat sahibi bütün canlı varlıklara aittir. Bitkilerin de bir şekilde canlı oldukları kabul edildiğinde onların da aynı kategoride değerlendirilmeleri gerekmektedir. Bu nedenle mevcudatta yaratılmış haliyle canlı, cansız zorunlu olmadıkça korunması şart koşulmuştur. Ve doğada insana sunulan nimet ve imkandan da sadece ihtiyacı kadar tüketebilme hakkı tanınmıştır. Bunun dışındaki her türlü kullanım israf olarak nitelenmiş ve israf da haram olarak belirtilmiştir. Bu çerçevede peygamber dönemi müslüman pratiğinde savaşta bile doğanın tahribini yasaklayan temel prensipler belirlenmiştir. Bu nedenle doğanın korunması da ilahi bir emir olarak telakki edilmiş ve “onlar egemen olduklarında harsı ve nesli tahrip ederler.”⁷⁶ İfadesiyle buna riayet etmeyen her bir uygulama ve davranışın; doğanın ve toplumun fesadı olarak kabul edilmiştir. İslam mefkuresinin belki de en muhteşem yanı hayatın tamamının bir “emanet” olarak kabul edilmesidir. Zira yaşam içindekilerle birlikte tanrıdan insana bir emanettir. Kendisine tevdi edilen bu emanetin kullanım hakkı da emaneti veren tarafından tesbit edilmiştir. İslam nokta-i nazarından bakıldığında tabiatın tahribi ilahi emre isyandır. Sırf güç devşirmek ve egemen olmak adına, doğal kaynakların gereğinden fazla kullanılması aynı şekilde yeryüzünde bozgunculuk çıkarmakla eş anlamlıdır. Onun için Allah tarafından emanet edilen kaynakların, servetin, malın emanet sorumluluğuyla gelecek nesillere bırakılması da bir başka temel gerekliliktir. İnsanlık hayata böyle bakabilseydi; yani, tabiatta mevcut kaynakların kullanımında bir sorumlulukla hareket edebilseydi ve yaşamın kısılalığına karşı bir başka ebedi hayatın mevcudiyetine gerçekten inanarak uygulamada bulunsaydı,

⁷³ Bkz. 107, Maun, 1-7

⁷⁴ 102, Tekasür, 1-4.

⁷⁵ 104, Humeze, 1-7.

⁷⁶ Bkz. 2, Bakara, 205.

yeryüzünde barışın tesisi daha kolay olacağı gibi, iktidar olma uğruna tarih boyunca bu kadar büyük felaketler de yaşanmazdı.

Kur'an'ın fert ve toplum olarak insana yönelttiği tenkitlerin nerdeyse tamamı servetle ilişkilidir. Zira insanın en zayıf noktalarından birisi de onun mala olan düşkünlüğüdür.⁷⁷ Bu çerçevede ekonomik alanda Kur'an; mal kazanmanın bizatihi kendi başına bir değer olmadığına işaret ederken, yukarıda işaret edildiği gibi; serveti de bizatihi kötü olarak kabul etmemiştir.⁷⁸ Sorun servetin nasıl kazanıldığı ve nasıl kullanıldığıdır. Şayet servet kötüye kullanılıyor ve daha yüce değerlere aracılık etmiyorsa bu durumda hayatın asıl amacı gibi algılanır ve serveti elde etme adına her yol mübah görülmeye başlanır. Kur'an bu durumu şiddetle eleştirir.

Kur'an'ın servet ve mala ilişkin temel vurgularından şu anlaşılmaktadır ki; insanlar mal ve mülklerini gerçekten kendi elleriyle kazanmış olsalar dahi, onun tasarrufunda sınırsız bir yetkiye sahip değillerdir. Doğada mevcut kaynakların kullanımında bireysel yetenekler nedeniyle kimileri daha çok imkan sahibi olsa da, herkesin mevcut kaynaklarda belli bir paya sahip olduklarını ve Kur'an'ın yetim/yoksul diye kısaca özetlediği, ama daha temelde farklı düzeylerde herkesin bir şekilde bunda pay sahibi olduğunu vurgulamaktadır. Bu payın dürüst bir şekilde verilmemesini de “dinin yalanlanması”⁷⁹ olarak belirtmiştir. Hz. Peygamber'in gönderildiği toplumda varlık sahipleri, servetlerinin kendilerine ait olduğu ve bunun kullanımının tek yetkilisi kendilerinin olduğu iddiasına karşın Kur'an; “Onların malında yoksulun ve muhtacın belli bir hakkı vardır.”⁸⁰ prensibiyle bu iddiayı red etmiştir. Ayrıca Kur'an, Mekkelilere gerçekten kendilerine ait olan serveti bile istedikleri gibi harcamayacaklarını belirtmiştir. Çünkü yoksulluk denizinde bolluk adaları oluşamaz.⁸¹ “Ben malımı şöyle harcadım veya böyle yaptım diyerek insan, servetine dizgin vurulamayacağını mı sanır?”⁸² Şuayb peygamberin kavmi ona dedi ki: “Ey Şuayb! Senin namazın mı sana babalarımızın taptığından veya mallarımızı dilediğimiz gibi kullanmaktan vazgeçmemizi emrediyor.”⁸³ Bu nedenle İslami düşüncede mülkiyet hakkı mesela Roma hukukundaki mülkiyet anlayışından farklıdır. Roma hukukunda mülkiyet hakkı “kullanmak ve tüketmektir. (jus utendi et abutendi) bu anlayış mal sahibine gerçek bir “tanrısal hak” tanır. Bu yaklaşıma göre, mal sahibi kendi “malı” olanı istediği gibi tüketme/yok etme hakkına sahiptir. Böyle yaptığı sırada toplumun en hayati ihtiyaçlarına zarar verse dahi kimse ona karışamaz.⁸⁴

Toplumsal adalet ve iktisadi barışın sağlanabilmesinin yolu olarak Kur'an şöyle bir prensip belirler: “Servet sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir tekel olmamalıdır.”⁸⁵ İslam, bunun kısmi de olsa sağlanabilmesinin yolu olarak “zekat” ve onunla birlikte “infak”ı

⁷⁷ Adil Çiftçi, *Fazlurrahman ile İslamı yeniden Düşünmek*, Kitabiyat, Ankara, 2000, s. 233-234.

⁷⁸ Fazlurrahman, *Kur'an'da Ana Konular*, s. 90.

⁷⁹ Bkz. 107, Maun, 1.

⁸⁰ 70, Mearic, 24-25.

⁸¹ Fazlurrahman, *Kur'an'da Ana Konular*, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu, Ankara, 2000, s. 80-81.

⁸² Bkz. 90, Beled, 5-6.

⁸³ Bkz. 11, Hud, 87.

⁸⁴ Roger Garaudy, *İslam'ın Vadettikleri*, Çev. Nezh Uzel, Pınar yay. İst. 1983, s. 77-78.

⁸⁵ 59, Haşr, 7.

emretmiş, faizi de yasaklamıştır. İnsan doğasında mevcut olan tamahkarlık, cimrilik, sahip olduğunu koruma içgüdüğü ve benzeri kimi hususların varlığından hareketle, bunları belli ölçüler dahilinde tutulması koşuluyla sorun teşkil etmediğini, ancak bir bütün olarak bunların esiri gibi davranılması halinde bireyin bencilleşebileceğini ve bu tür bireylerden müteşekkil bir toplumun da kendisi dışında herkesi dışlayıcı, reddedici, gerekirse yok edici bir anlayışa varırsa, o toplumun barış ve esenliğe kavuşma şansını kaybedeceğine işaret etmektedir. Onun için Kur'an Müslüman toplumunu "ümmeden vasatan/aşırıya kaçmayan toplum" biçiminde nitelmiştir. Yani insan doğasında mevcut, mala ve mülke olan düşkünlüğü gerçeğiyle bir yaklaşım sergilenmiş, ancak sahip olmada ve tüketmede hiç bir şekilde aşırıya kaçmaması gerektiğini de ısrarla vurgulamıştır.

Sonuç

Kur'an'da işaret edilen tevhid ilkesi, yani Allah'ın birliği ve her türlü şirkin reddi, aynı zamanda yaratıcının da tekliği ve yaratılanların, sadece O'na kul olmaları ile birlikte kendi aralarında eşitliğini de ifade etmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak insanlar arasında köklü ayrımlar ve uçumları da reddetmektedir. Fazlurrahman'ın ifadesiyle; tevhid, insanların temel eşitliği gibi bir ahlaki neticeye götürürse anlamlı olur. Bu sonuca götürmeyen tevhid sadece anlamsız kalmayıp, yalnızca 'herhangi bir varlığa tapmaya götürür.' Kur'an, 'tek ilah ve tek insanlık' yani "tevhid ve sosyoekonomik adaleti" birbirinin tamamlayıcısı olarak görmektedir. Müslümanlar açısından durum ise; ekonomik konularda adalet, siyasi alanda hakkaniyet ve toplumsal konularda da nezaketi esas almaktadır.⁸⁶ "Barış" anlamında olan İslam ve "barışçı" anlamını ifade eden Müslüman, yeryüzünde yaşamın bütün alanlarında barışı tesisle mükellef kılınmıştır. "yeryüzünde fitne kalmayınca ve egemenlik bütünüyle Allah'ın oluncaya kadar mükatele edin." emri, zulme karşı başkaldırı ve barışın tesisini zorunlu kılmaktadır. Tarih boyunca gönderilen bütün elçilerin ortak mesajı da esasen budur. Son mesaj olan Kur'an, bunu Hz. Peygamber'in şahsında somut bir toplum biçiminde örneklemiştir. Hiç şüphesiz, Hz. Peygamber'in oluşturmaya çalıştığı barış toplumu, kendi döneminin ve kültürünün bütün ögesini taşımakta idi. Bu nedenle Peygamber'in yaşadığı dönemde hayata geçirmeye çalıştığı barış iklimi daha ziyade belli prensipler üzerinden inşa olmuştur. Bunun ötesinde bir asrı "saadet asrı" yalın bir saygı ve özlem ifadesinin dışında fazla bir anlam ifade etmemektedir. Yaşamın bütün alanlarında toplumda yaşanan sosyal, siyasal ve iktisadi zulümlere karşı Kur'an'ın getirdiği çözüm Hz. Peygamber'in pratiğinde somutlaşmıştır. Geldiği dönemde gerek Mekke'de ve gerekse Medine'de toplum içerisinde mevcut düşmanlıklara son veren ve barışı tesis eden Hz. Peygamber, barışı tesis ederken yukarıda kısaca ifade edilen temel kriterler doğrultusunda hareket etmiştir. Kendisine iman ettiklerini söyleyen Müslüman toplulukların da peygamberlerinin bu pratiğini esas alarak hareket etmekle yükümlüdürler. Esasen Kur'an'ın barışın tesisinde belirlediği kriterler; insanlığın ortaklaşa sahip olduğu tecrübenin bir ifadesi biçimindedir. Bu nedenle Kur'an önce her bir kulun, Allah'tan başka diğer bütün varlıklara ve diğer egemen unsurlara karşı özgürlüğünü beyan etme ve kendi iradesiyle hareket

⁸⁶ Bkz. Adil Çiftçi, *Fazlurrahman ile İslam'ı Yeniden Düşünmek*, s. 249-250.

edebilme imkanlarını esas almaktadır. Birey olarak varlığını kanıtladıktan sonra ortaklaşa yaşamda da her bir bireye aynı hakların tanınması ilkesini esas alacaktır.

Toplumsal varlık olan insan, var olduğu günden bu güne hayatını birlikte idame ettiği diğer insanlarla, toplumlar da diğer toplumlarla veya devletler sair devletlerle sürekli sorunlar yaşamışlar ve bundan sonra da yaşayamaya devam edeceklerdir. Bu gerçeklikten hareket edildiğinde yeryüzünde sorunsuz ve savaşız bir dünya düşünmek olsa olsa arzulanan bir düşünce olur, ancak gerçeklikten uzaktır. Kur'an da aynı gerçekliğe işaret etmekte ve insanlar, ya da toplumlar arasında baş gösteren çatışmalara karşı çözümler üretmektedir. Metin içerisinde kısaca ifade edildiği şekliyle toplumsal barışın inşası için esas alınması gereken bazı prensipler belirlenmiştir. Bunların başında yaratılışa insanların eşitliği, hiç bir farklılığın insanlardan birisinin diğerinden ontolojik olarak üstün kılamayacağına bilinmesi, insanın esas itibarıyla üstün bir yaratılışa sahip olduğu ve bu yaratılışa uygun bir saygıyla kendisine muamele edilmesinin zorunluluğu; bunu gerçekleştirebilmek için de mutlak anlamda adaletin egemen kılınması, devletin kaynaklarının hakça bölüşülmesi, servette o toplumda yaşayan herkesin hak sahibi olduklarının bilinciyle uygulamalarda bulunulmasıdır. Bütün bunlarla birlikte toplumda ya da devletlerle arasında çatışma/savaş çıkmışsa üçüncü bir tarafın mutlak surette hakem olarak kabul edilmesi ve "adalet" prensibince tarafların buna riayet etmelerinin zorunlu olduğunun kabul edilmesidir. Çatışan taraflardan barışa yanaşmayana karşı ortak bir hareketin gerçekleştirilmesi ve barışı kabul edinceye kadar müeyyide ve baskının oluşturulması gibi temel bazı prensipler belirlenmiştir.

Kur'an'ın belirlediği bu prensiplerin Hz. Peygamber'in hayatındaki uygulamalarının, bir örneklik teşkil edildiği bilinciyle toplumsal barışın değerlendirilmesi esastır. Bu çerçevede "Medine vesikası" tarihin en önemli belgelerinden birisi olduğu gibi, bu gün Müslüman coğrafyasında yaşanan kausun çözümünde de bir rehber işlevini görmelidir. "Kendiniz için istediğinizi, kardeşinizi için de istemedikçe mü'min olamazsınız." Peygamber buyruğu dikkate alınabilseydi, barışa giden yolun tesisi daha rahat açılabilirdi. Zira peygamber tarafından belirlenen bu evrensel değer; yaşamın bütün alanlarında; siyasal, sosyal, kültürel, iktisadi olanın paylaşımını zorunlu kılmaktadır. Bireysel ve sosyal barışın temel anahtarı da burada saklıdır. Dolayısıyla bu gün bir bütün olarak Müslümanlık iddiasında bulunan bütün Müslüman toplumlar, bu temel kriterler doğrultusunda kurumsal ve toplumsal yapılanmalarını yeniden oluşturmalıdırlar. Bu gün, Müslüman toplumların içine girdikleri şiddet girdabı, eşitsizlik, yoksulluk, gelir adaletsizliği ve bunun sonucunda Müslüman coğrafyasının savaş alanı haline gelmesinin temel nedenlerinden en önemlisi, yukarıda kısaca özetlenen ve Kur'an'da çerçevesi çizilen bireysel ve sosyal barışın tesis edilmemesinin bir sonucudur. Bu vahim durumdan kurtulabilmek adına, insanlığın oluşturduğu ortak değerler esas alınırken, Kur'an'ın da bu çerçeveye uygun bir çözümlü belirlediğinin görülmesi ve bu esaslar çerçevesinde yeni bir toplumsal sözleşmenin oluşturulması yaşamsaldır

KAYNAKÇA

- Adil Çiftçi, *Fazlurrahman ile İslam'ı Yeniden Düşünmek*, Kitabiyat, Ankara, 2000.
- Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, Mektebetu'l-Usre, Kahire, 1997.
- Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1969.
- Ahmet Yaman, DİA, "SULH" md. 487.
- Ebubekir Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Sadık, Daru İhayi't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1992.
- Fahrudin Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- Fazlurrahman, *Kur'an'da Ana Konular*, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu, Ankara, 2000.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Daru Beyda, 2005.
- İbn Hazm, *el-Muhalla (Kitabu't-Tevhid)*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Matbaatu Nahda, Mısır, 1347.
- İbn Hişam, *es-Siyretu'n-Nebeviyye*, Daru İbn Kesir.
- İbn Teymiyye, *el-Fetava'l-Kubra (Kitabu'l-Cihad)*, Thk. Muhammed Abdulkadir Ata-Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- İbrahim Coşkun, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Kitap Dünyası yay. Konya, 2014.
- İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Çev. Mustafa Altinkaya, Ekin yay.
- Kadı Abdulcabbar, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, Thk. Abdulkerim Osman, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1996.
- Muhammed Abid Cabiri, *Fehmu'l-Kur'an*, Çev. Muhammed Coşkun, Mana yay. İst.
- Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan yay. İst.
- Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret yay. İst. 1999.
- Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim*, Daru Menar, 1947.
- Roger Garaudy, *20. Yüzyılın Biyografisi*, Çev. Ahmet Zeki Ünal, Fecr yay. Ankara, 1989.
- Roger Garaudy, *İslam'ın Vadettikleri*, Çev. Nezih Uzel, Pınar yay. İst. 1983.
- Tahir İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, Çev. Turan Koç, İnsan yay. İst. 2007.
- Zehebi, *Tarihu'l-İslam (es-Siretu'n-Nebeviyye)*, Thk. Ömer Abdusselam Tedmuri, Daru Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1990.
- Zemaşeri, *Keşşaf*, Thk. Adil Ahmed Abdilmevcud-Ali Muhammed Muavvid, Mektebetu'l-Abide, Riyad, 1998.